

ПЕРЕГУК ДЗВОНІВ І СЛОВЕС

У статті розглядається традиція відображення синтезу мистецтв в українській літературі від «Повісті минулих літ» до сьогодення на прикладах історичної прози і у зв'язку із світовою літературою. Через опис соборів (архітектура, музика) виділяється майстерність автора акцентувати загальнолюдську проблему охорони і збереження пам'яток культури. До аналізу залучено твори письменників доби романтизму – «Собор Паризької Богоматері» Віктора Гюго, «Чайковський» Євгена Гребінки та класиків української літератури II половини ХХ – початку ХХІ ст. – «Собор», «Щоденники» Олеся Гончара, «Диво», «Тисячолітній Миколай» Павла Загребельного. Не оминається увагою тема всебічних мистецьких зацікавлень непересічних письменників-маркерів своїх епох та культур.

Ключові слова: архітектура, музика, спів, агіографія, романтизм, взаємовпливи видів мистецтва, християнство, духовність, охорона пам'яток культури, традиція.

В статье рассматривается традиция отображения синтеза искусств в украинской литературе от «Повести временных лет» до современности на примерах исторической прозы и в связи с мировой литературой. Через описания соборов (архитектура, музыка) выделяется мастерство автора акцентировать общечеловеческую проблему охраны и сохранения памятников культуры. Анализируются произведения писателей эпохи романтизма – «Собор Парижской Богоматери» Виктора Гюго, «Чайковский» Евгения Гребенки и классиков украинской литературы II половины ХХ – начала ХХІ в. – «Собор», «Дневники» Олеся Гончара, «Диво», «Тысячелетний Николай» Павла Загребельного. Затрагивается также тема всесторонних творческих интересов неординарных писателей-маркеров своих эпох и культур.

Ключевые слова: архитектура, музыка, пение, агиография, романтизм, взаимодействия видов искусства, христианство, духовность, охрана памятников культуры, традиция.

The tradition of depicting of arts synthesis in Ukrainian literature from «The Tale of Bygone Years» to the present by the example of historical prose and in comparison with world literature is considered in the article. Authors' mastery in accentuation of common to all mankind problem of cultural values protection and preservation is accented by the description of cathedrals (architecture, music). The works by the representatives of romanticism – «The Hunchback of Notre-Dame» by Victor Hugo, «Chaikovskyi» by Yevhen Hrebinka, and classics of Ukrainian literature of 2nd part of 20th – the beginning of 21st century – «Sobor», the Diaries by Oles Honchar, «Dyvo», «Tysiacholitnyi Mykolay» by Pavlo Zagrebelyni are used for analysis. The theme of overall aesthetic interests of outstanding authors, the exponents of their epochs, is also accented.

Key words: architecture, music, singing, hagiography, romanticism, arts' inter-influence, Christianity, spirituality, cultural values protection, tradition.

Традиція оспівування храмів, яка бере свої початки ще з перших століть нашої ери і яка була втілена в описи краси церков агіографами та авторами паломницької літератури, збереглася і в європейській, зокрема – українській літературі. Краса церкви як один із аргументів вибору християнської віри знаменує «Повість минулих літ» і Житіє Володимира, що у XVI-XVIII століттях традиційно запозичено бароковою українською літературою [12, с. 11].

В добу романтизму письменники як в Західній Європі, так і в Україні акцентували увагу і на проблемі збереження архітектурних пам'яток, зокрема християнських соборів. Відомий факт впливу роману В. Гюго «Собор Паризької Богоматері» на інтерес громадськості Франції до вивчення історичних пам'яток та їх охорони [13, с. 49]. Зауважимо, що геніальний француз створив шедевр про величний архітектурний витвір середньовіччя, прокоментувавши при цьому реквієм значимості

архітектури, на заміну якої після книгодрукування прийшла в європейські країни книга [6, с. 155-169]. Зокрема В. Гюго резюмує: «Весь запас сил, который человеческая мысль расточила на возведение зданий, ныне затрачиваются ею на создание книг» [6, с. 166].

А один з класиків української літератури Є. Гребінка, який ще з юнацьких років кохався в архітектурі й живописі, на сторінках роману «Чайковський» передає захоплення ліричного героя головною окрасою українських міст XVII століття – православних соборів [5, с. 5-6]. Ідея взаємозв'язку різних видів мистецтва втілена у письменника і в його нарисі «Іерусалим» (1846 р.).

Увагу дослідників літератури II пол. XX століття привертала постановка в українськiм письменствi проблеми охорони пам'яток старовини, зокрема – давніх соборів. Відзначалося, що хоча ідеологічне протистояння до активістів соборозахисного руху було значне, але ні Олесь Гончар («Собор»), ні Павло Загребельний («Диво») не відступилися від своїх романів. Згадаймо, що «Собор» О. Гончара дуже голосно акцентував проблему і у виступах публіцистів. Як, наприклад, у великій статті «Собор у риштованні» Є. Сверстюка [14, с. 35-95]. Можливо, що не зайвим буде тут згадати й епіграф до Сверстюкової роботи – це слова А. Сент-Екзюпері: «Моя цивілізація тримається на культурі Людини, що пробивається крізь осіб. Віками вона прагне показати Людину, так само як учить крізь каміння бачити Собор» [14, с. 35].

Перечитуючи щоденники Олесь Гончара можна знайти безліч згадок письменника про собори і замилювання їх красою. Йдеться не лише про пам'ятки архітектури України, але й про творіння грузинських, болгарських, грецьких, польських, італійських зодчих [1; 2; 3]. Так, О. Гончар занотовує свої відчуття від споглядання Володимирського собору [1, с. 126] й Андріївської церкви [2, с. 15], від величчя великодніх дзвонів у Києві [1, с. 119] та враження від огляду церкви XII століття у Грузії [1, с. 342]. Він наголошує у своїх записках, що оздоблення цієї церкви є так само цінним пам'ятником середньовічної світової культури, як і мозаїки Софійських соборів – Костянтинопольського і Київського [1, с. 342].

Сприйняття краси соборів у сполученні архітектури, живопису і музики (дзвони, орган, спів) так само є давньою традицією у світовій та українській літературах. Зокрема, піднесеність, яку відчуває людина, чуючи церковний спів чи музику, зустрічаємо у «Повісті минулих літ» (XII ст.) [16, с. 354-355], у романі «Собор Паризької Богоматері» Віктора Гюго [6, с. 134-136], у творах Олесь Гончара [1; 2; 3; 4] та Павла Загребельного [8; 9]. І якщо в середньовічному літописі краса співу передається захватом і нібито неземним станом слухачів, то у французького автора подано розгорнуту картину натхненної гри дзвонаря Квазімодо, коли зливається воедино архітектура і музика: «Наконец начинался великий звон; вся башня дрожала; балка, водосточный жолоб, каменные плиты – всё, от свай фундамента и до увенчивающих башню

трилистников, гудело одновременно. Квазімодо кипел, как в котле; он метался взад и вперед; вместе с башней он дрожал с головы до пят» [5, с. 135]. Із піднесенням записує Олесь Гончар свої враження від відвідин під час поїздки до Польщі у 1969 році Собору у Гданську (на Оливах): «Орган в соборі Оливському, і вітражі, і сонце, і музика. Нічого вищого в душі!» [2, с. 52]. Всі ці почуття письменник найяскравіше втілює у захисті соборів нашої духовності в романі «Собор», про значення якого Є. Сверстюк справедливо написав: «Олесь Гончар зробив, здається, першу в радянській літературі спробу осмислення їхньої вічної німії музики й народної символіки» [14, с. 39].

О. Гончар в романі серед пам'яток архітектури, які втрачені державою називає Десятинну церкву і Михайлівський золотoverхий собор, що були знищені в тоталітарні часи. Козацький собор XVIII століття в романі, хоч і не діючий, але для духовності героїв твору важить дуже багато. Це – символ краси і свободи, свідок героїчної минувшини українців. І у змалюванні його краси втілено єдність зорових і слухових відчуттів, творення живопису словом, зодчества у музиці. Про нього – головного героя твору, О. Гончар говорить на першій сторінці роману: «...собор стоїть над селищами в задумі один серед тиші, серед світлої акацієвої ночі, що більше навіть не на ніч схожа, а на якусь, сказати б, антиніч. Вона тут незвичайна, ця антиніч, вона мовби зачаклована видом собору, заслухана німії музики його округлих, гармонійно поєднаних бань, наростаючих ярусів, його співучих ліній... собор ще повен далекої музики, гримить обвалом літургій, перелуноє православними месаами, піснеспівами...» [4, с. 3-4]. Зауважимо, що дослідники, відзначаючи архітектурні пропорції і музичну гармонію цього опису [11, с. 49], оминули такий цікавий оксюморон, як «німа музика» його бань. Роман писався в часи, коли навіть питання збереження пам'яток старовини – соборів – було дражливим для влади, а постановка проблеми відновлення їх функціонування як діючих церков взагалі було немислиме. І, здається, Олесь Гончар цю думку відзвучив у зазначеному вживанні оксюморону, адже в його уяві собор дзвенить, співає – функціонує, збагачує духовність. Таким він постає і для студента Миколи Баглая, який «за звичкою, послушає собор, його мовчання, послушає оту, не кожному доступну «музику сфер... І ніколи не набридає студентові на нього дивитися» [4, с. 4], адже розбуджує у нього різні естетичні почуття, викликає низку асоціацій із знаним і омріяним.

Сучасник і одностудент Олесь Гончара у галузі захисту архітектурних пам'яток Павло Загребельний так само зображує дивосвіт народної умілості, зодческої довершеності у славновісному романі «Диво». У будівництві Софійського собору Павло Загребельний прагнув, за його словами, «показати нерозривність часів, показати, що великий культурний спадок, полишений нам історією, існує не самодостатньо, а входить у наше життя щоденно, впливає на смаки наші і почування, формує у нас

відчуття краси і величі...» [7, с. 22]. Розглядаючи історичні події в Україні з часів Київської Русі до середини XX століття, письменник вже з перших сторінок для роману «Диво» створює світове тло. Зокрема, звертаючись до читача цитуванням Б. Брехта щодо будівельників міст, відомих в історії, і до наголосу думки про трудящий народ – творця історії: «Хто звів семибрамні Фіви?...» [8, с. 5]. А епіграфом до розділу «1965 рік. Провесінь Надмор'я» бере цитату ще від однієї європейської знаменитості – художника П. Пікассо [8, с. 7]. І в цьому контексті образ мистецької майстерності вихідця з глибин народної культури – Сивоока передає важливу ідею невмирущої традиції українського народу творити нове, продовжуючи розвиток споконвічного. Краса, творена Сивооком у будівництві християнського храму, зродилася на спогляданні краси язичницького світу у Родогозькій Пуці. Даючи характеристику київському собору Софії, письменник наголошує різнобічне сприйняття храму та участь зорових і слухових почуттів людини-творця: «...собор стояв уперто, несхитно, вічно, так ніби не будований був, а виріс із щедрої київської землі, став її продовженням, гучним її криком, її співом, мелодією, барвою» [8, с. 324]. Зазначимо, що не один український поет звертався до дзвонів і архітектурної величі Софії Київської. Наприклад, ще у 1917 році П. Тичина, надиханий народною революцією, вірячи у свободу, виспівав: «Ой що в Софійському заграли дзвони, затремтіли –

Не білі голуби – янголи у небі пролетіли» [15, с. 74].

Згадка про історію пограбувань, розорення і відновлення Софії Київської упродовж XII-XVIII століть у романі наголошує непересічність київського митрополита Петра Могили, який «сім останніх років свого життя віддав прикрашенню й відбудові Києва, найперше ж – великої Софії...» [8, с. 327]. Згадує також «прикрашателя» Софії митрополита Рафаїла Заборовського, який не лише поставив у соборі «різьблений визолочений іконостас, зроблений карпатськими дуборізами», але й поставив царські врата та збудував велику Софійську «дзвіницю з дзвонами, найбільший з яких важив вісімсот пудів» [8, с. 327]. Відновлене і прикрашене диво у 60-ті роки XX століття було тим неоціненним скарбом світової культури, якому присвятили своє життя батько й син Отави і який по праву вписується в скарбницю європейської духовності, як твори Боккаччо і Петрарки. Цю думку автор передає через роздуми у листі коханої жінки Бориса Отави. Сам він іронізує над пафосністю порівнянь своїх днів і звершень середньовічних митців: «Навіщо мою скромну особу – і аж з Петраркою!» [8, с. 593]. Ця самоіронія, яка була характерною і для автора, доповнюється констатацією факту, що збереження собору дійсно було і є сенсом життя Отави. Борис Отава підсумовує в кінці роману «Диво»: «Він людина однієї ідеї? Ну, так. Він нудний? Згода. Дивак? Але саме отакі диваки тримають на своїх плечах один із наріжних каменів

будівлі сучасності» [8, с. 596]. Цікаво, що як лейтмотивом у цих читаннях-роздумах Бориса Отави вплетено церковний літургійний спів-вигук «Вонем!» [8, с. 594]. Ми хочемо бути почутими...

Почуйте і усвідомте ідею – національну, гуманістичну, християнську, – ніби закликає П. Загребельний і у романі «Тисячолітній Миколай», герой якого Микола Сміян живе тисячу років, і образ якого віддзеркалює складні періоди історії України. Звертається він і до християнських соборів, по-своєму інтерпретуючи історію введення християнства на Русі (як і свого часу в романі «Диво»), й народження в ті часи двовір'я, коли «з'явилася ота тріщина, котра зламає цілісний світогляд людей язичництва» [17, с. 60]. Зокрема, малюючи картини хрещення Миколая, в тій самій корсунській церкві Різдва Богородиці, П. Загребельний акцентує пишноту, яскравість внутрішнього убранства собору та вплив на присутніх музичного супроводу. Йдучи за традицією «Повісті минулих літ» щодо сприйняття русичами краси служби у православній церкві, автор зауважує: «ромейські варгани вигравали, ніби горами двигали, і голоси виспівували над нами такі добрі, такі гарні, такі небесні, що вже та й сам не відав, на землі ти чи на небі» [9, с. 35]. Негацію двовір'я і прихід чужої русичам віри передає письменник через сприйняття новонаверненого до християнства Миколая, засліпленого сяйвом золотих хрестів, лампадок, диму і «урочисто-погрозливих виспівів» [9, с. 36]. Вочевидь, боліла наша дворушність Павлу Загребельному, бо і у книзі «Думки нарозхрист» він цитує, передаючи захоплення героя, рядки роману «Я, Богдан», де говориться про стійкість віри іудейв: «Тисячі літ уже минуло, як поруйновано їхній храм Соломона, а вони пам'ятають, і згадують, і плачуть. Який сильний дух цього народу! Яка пам'ять!» [10, с. 86]. А, звертаючись до проблеми збереження пам'яток української духовності, автор вводить у монолог Самійла факт занепащення Софії Київської у XVII ст. до її відбудови Петром Могилою [10, с. 86]. Знаменно, що спочатку роману «Я, Богдан (Сповідь у славі)» з'єднано декілька видів мистецтва – архітектура (Софія Київська), скульптура (пам'ятник Богдану Хмельницькому навпроти собору) та художня література (не лише сам текст твору, але й вказівка на літописні джерела – козацькі літописи). І це як розвиток теми, яку справедливо зауважує Марко Павлишин, що «хмельниччина виступає в романі як період, коли українська нація була духовно самобутня й повністю розвинена» [11, с. 69]. Йдеться про високий розвиток науки і мистецтва, що і в романі «Тисячолітній Миколай» неодноразово освітлено. Зокрема, коли мовиться про Києво-Могилянський колегіум, який учив своїх студентів на європейському рівні. Не оминає Павло Загребельний захоплення антіохійського архідиякона Павла Алеппського рівнем культури і освіченості українців: «Павло Алеппський захоплено розповідав про те, як у козацькій землі будуються церкви, споряджаються ікони і прегарні мальовила, плекається церковний спів, поширюються школи

і науки» [9, с. 99]. І автор на підтвердження свого розуміння записів Алеппського подає цитату з цієї праці, яка має ще раз наголосити і високий рівень освіти, і творче заповзяття українців у всіх сферах життя, і красу церков та любов до церковного співу. Власне цей спів, а не тільки вченість, була привезена з Києва до Москви, адже там у соборній церкві такого суголосся ніколи не було чувано [9, с. 101-102]. А про те, який рівень освіченості мали північ-вихованці Києво-Могилянської академії, романіст оповідає: «навчені були так, що могли вільно

перекладати з грецької і латини» [9, с. 102-103]. Отже, єдність дзвонів і словес.

Розглянувши майстерність письменників у змалюванні краси церков від давнини до сучасності, можна відзначити збереження традиційного поєднання у змалюванні соборів зорових і слухових вражень. Спостережено також повсякчасну занепокоєність художників слова справою збереження цієї краси. А це вже – надбання читача. Це вже предмет для співтворчості реципієнта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончар О. Т. Щоденники : У 3-х томах / Олесь Гончар. – Т. 1 (1943–1967). – К. : Веселка, 2002. – 455 с.
2. Гончар О. Т. Щоденники : У 3-х томах / Олесь Гончар. – Т. 2 (1968–1983). – К. : Веселка, 2003. – 607 с.
3. Гончар О. Т. Щоденники : У 3-х томах / Олесь Гончар. – Т. 3 (1984–1995). – К. : Веселка, 2004. – 606 с.
4. Гончар Олесь. Собор : [роман] / Олесь Гончар. – К. : Дніпро, 1968. – 240 с.
5. Гребінка Є. Чайковський : [романи та повісті] / Євген Гребінка. – К. : Дніпро, 1966. – С. 5–133.
6. Гюго Виктор. Собор Парижской Богоматери : [роман] / Пер. с фр. Н. Коган. – К. : КВЦ «Посередник», 1993. – 443 с.
7. Загребельний П. Спроба автокоментаря / П. Загребельний // Українська мова і література в школі. – 1975. – № 11. – С. 22.
8. Загребельний П. Диво : [роман] / Павло Загребельний. – Харків : Фоліо, 2001. – 638 с.
9. Загребельний П. Тисячолітній Миколай : [роман] / Павло Загребельний. – Ч. 1. – Харків : Фоліо, 2003. – 399 с.
10. Загребельний П. А. Думки наррозхрист / Павло Загребельний. – К. : ВД «КМ Academia», 1998. – 130 с.
11. Павлишин М. Канон та іконостас / Марко Павлишин. – К. : Час, 1997. – 447 с.
12. Руссова В. М. Літературна історія літописних оповідань про хрещення Русі (XI–XVIII ст.). Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Херсон, 2008. – 18 с.
13. Сафронова Н. Н. Виктор Гюго : Книга для учащихся старших классов средней школы / Н. Н. Сафронова. – М. : Просвещение, 1989. – 176 с.
14. Сверстюк Є. На святі надії : Вибране / Євген Сверстюк. – К. : Наша віра, 1999. – 784 с.
15. Тичина П. Панахидні співи. З юнацького зошита : Вибране. Михайлина Коцюбинська. З любов'ю і болем. Спогади про поета / Павло Тичина. – К. : Літературно-меморіальний музей-квартира П. Г. Тичини у м. Києві, 2000. – 86 с.
16. Хрещення Великого князя Володимира і Русі-України // Крисаченко В. С. Україна на сторінках Святого письма та витяги з першоджерел, що засвідчують процес поширення християнства на теренах України від апостола Андрія до князя Володимира / В. С. Крисаченко. – К. : Наукова думка, 2000. – С. 307–375.
17. Шпиталь А. Тисячолітній Загребельний / А. Шпиталь // Слово і час. – 1999. – № 8. – С. 60–61.

Рецензенти: Старовойт Л.В., к.філол.н., доцент,
Кремінь Т.Д., к.філол.н., доцент

© Береза І.Ю., 2009

Стаття надійшла до редколегії 17.10.09